

İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi

MÜFİT SELİM SARUHAN
Dr., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-posta: saruhan.divinity.ankara.edu.tr

abstract

Fear of Death and Its Cure in Islamic Philosophers and Thinkers. In Islamic Philosophy during the history had written many books dealing with the fear of the death. In these works, Islamic philosophers had classified the causes of fear of the death from many perspectives. Islamic philosophers also tried to cure the fear of death relying on reason. According to them fear should be removed firstly from mind. Islamic thinkers like, Rumi and Yunus Emre on the other hand cured this fear voicing the hearts of fearing people. In the border of this article we intend to examine these causes and their effects in our lives. The desire of immortality is the main concern of mankind.

Key Words

Islamic Philosophy and Ethics, Soul, Sadness, Fear of Death, the Spiritual Physics, Healing.

Giriş

A. İslam Felsefesinde Ruh ve Ruh Sağlığı

İslâm filozofları nefis kelimesini, çoğunlukla, ruh kelimesinin yerine kullanırlar. Ruh; hayat, dirilik, canlılık, nefes, hareket, rüzgâr, hava anlamlarına gelen bir kelime olarak kullanılmaktadır.¹

Nefs kelimesi de yukarıdaki anlamları içermekle birlikte ayrıca bir şeyin özü, öz varlığı, zâtı, esası anlamlarına gelmektedir. Nefs kelimesi, İslam düşüncesinde insan ruhu, zihni ve kötü benlik anlamlarını içeren bir anlam çerçevesine sahiptir.²

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, Beyrut, 1990, c. 1, s. 523; İsfahanî, Ragıb, *el Müfredat fî Garibi'l Kur'an*, İstanbul 1984, s. 299; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l U'yûn*, Beyrut 1487, s. 332; Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İstanbul, 2004, s. 245

² Nefs kelime olarak, Kur'an-ı Kerim'de öncelikle Ruh anlamında kullanılır. Söz konusu ruhun *Cebrail* (Kadir, 4, Nebe 38, Meâric 4, Nahl 102, Meryem 17), *İsa Peygamber* (Nisa 171), *Vahiy*

İslâm filozoflarında nefis hakkında genellikle şu ortak tanım yer almaktadır.

“Nefs, bilkuvve hayat sahibi olan tabiî cismin ilk kemalidir.”³

Buna göre, nefis, bedenün olgunluğu anlamına gelmektedir. Nefsin kendini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için bedene ihtiyacı vardır. Beden, nefsin bir aletidir.

Plotinus’un *Enneadlar*’ı, İslâm filozoflarının görüşleri üzerinde etkili olmuştur. Buna göre, nefis, basit bir varlıktır, onun cevheri tıpkı ışığın güneşten fışkırması gibi yaratıcıdan çıkar. Manevî ve ilâhî bir cevherdir. Bedenden ayrı ve farklıdır. Ruh, bedenden ayrıldığı zaman, âlemdeki bilgileri kazanır ve tabiatüstü görme kuvvetine ulaşır. Bedenden ayrıldıktan sonra, akıllar âlemine gider. Ruh, uyumaz. Beden uykuda iken duyuları kullanmaz.⁴

İnsanın varlığı ve ölümü araştırmasının ve tartışmasının izleri İlkçağ felsefesine kadar uzanmaktadır. Varlık var mıdır? Varlığın türleri nelerdir? Ruhsal ve zihinsel varlıklar hakkında ne bilinebilir? Beden ve nefis arasındaki ilişki nedir, türünden sorular hep varlık felsefesi başlığı altında ele alınmış gelmiştir. Varlık anlaşılmaya çalışılırken, beden ve ruh ilişkisi bağlamında ölüm kavramı üzerinde de durulmuştur.

Kindi (ö. 860)“Uyku ve Rû’ya Üzerine” adlı risalesinde de Plotinus’tan mülhem belirttiği üzere, ruh saflaştığı zaman, rüyada bedenlerinden ayrılmış olan öteki ruhlarla konuşabilir⁵.

Farabi,(ö.950) ruhun, bedenün olgunluğunu sağladığını ve ruhun olgunluğunu da sağlayan şeyin akıl olduğunu söyler. İnsan, akılla insandır⁶.

İbn Sina (ö.1037)'da, var olan her şey madde, ya da şekil olarak vardır. Ruh, şekil cinsindedir. Ruh içinde oturduğu beden için bir iç hareket ilkesidir. Bedenle birleşmeden önce ruhun ferdî varlığı düşünülemezse de beden-

(Mümin 15, Nahl 2), *Kur’an-ı Kerim* (Şuara 52), *Hayat* (Vakıa 88, 89), *Rahmet* (Mücadele 22), *İnsan ruhu* (Secde 9) anlamlarında kullanımlarına rastlıyoruz. Bkz. İsfahanî, *el Müfredat fi Ğaribi'l Kur’an*, s. 299; İbnü'l-Cevzi, *Nüzheti'l U'yûn*, s. 332.

³ İbn Sina, *eş-Şifa, el ilahîyyat*, Kahire 1960, c. 2, s. 6; “İstikmâlü evvelü cismin tabiyyin zî hayatın bi'l kuvve” ifadesi Kindi, Fârâbî, İbn Sina, İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarınınca kullanıla gelmektedir. Hepsinde ortak olan ve kastedilen şey, “istikmal” denilince tabiî cismin kemalle nev ve insan olması, “Tabii bir cisim”den de kasıt, sunî, yapay olmaması anlaşılır. Bkz: Necati, Muhammed Usman, *Ed Dirasat ün-Nefsaniye inde'l Ulemail Müslimin*, Kahire 1953, s. 23, 51, 89. Kindi, *er-Resâilü'l-Kindi*, Kahire 1950, c. I, s. 165; Farabi, *Mesâilü Müteferrika*, Leiden, 1890, s. 99

⁴ Plotinus, *Eneadlar, Seçmeler*, Fransızcadan çev. Zeki Özcan, Bursa, 2000, s. 4

⁵ Ehvani, Ahmed Fuad, *Kindi*, çev. Osman Bilen, İslâm Düşüncesi Tarihi içinde, (ed. M.M. Sharif), İstanbul 1990, s. 46.

⁶ Farabi, *Meâni'l-Akl*, Mısır 1325. s. 4.

den ayrıldıktan sonra varlığı düşünülebilir. Nefis, beden ölümünden sonra varlığını sürdürür⁷.

İbn Sina, *Aksâmu'l-Ulûmi'l-Aklyyye* eserinde Tıp ilmini Tabiat, başlığı altında kaydederken Psikoloji, Tabiat Felsefesinin temel kısmını oluşturur, Tıp ilmi ise tabiat felsefesinin yan dallarındandır⁸.

İslâm geleneğinde, Tıp ilminin beden tıbbı ve ruhsal tıp olarak ayırımı Platon'a kadar dayanmaktadır. Buna göre, beden tıbbı, fizik ve fizyolojik hastalıklardan korunmayı ve bu hastalıkların üstesinden gelinmeyi hedeflerken, ruhsal tıp ise insanın ahlâkî, manevî, psikolojik sorunlarını ve çözümünü ele alan İslam ahlakı ile ilişkili olan bir disiplindir.⁹

Farabi, *Fusulü'l Medeni*'de;

“Beden için sağlık ve hastalık olduğu gibi, ruh(en-nefs) içinde sağlık ve hastalık vardır.”¹⁰ görüşünü ifadelendirmektedir.

Ebu Bekir Razi'nin *et-Tıbbu'r-Ruhanî* adlı eseri, bizlere ruhsal tıp kitaplarının içeriğinin ne olduğu hususunda fikir vermektedir. Ele alınan başlıca konular şunlardır:

Tutkuları yenmek, nefsin kusurları; kişinin kendi kusurlarını bilmesi; cinsel aşk; kendini beğenme; kıskançlık; öfke; yalan, cimrilik; zararlı düşünce; üzüntü; hayâsızlık; sarhoşluk; şehvet düşkünlüğü; taassup, kazanma ve harcama, dünyasal mertebeleri arayış; erdemli hayat; ölüm korkusu¹¹

B. Ölüm Korkusuna Akılcı ve Sezgici Yaklaşımlar

İster filozof olsun ister mutasavvıf olsun, İslam düşünürlerinin ölüm korkusunun sebepleri olarak belirlediği hususlar ve bunları ortadan kaldırmaya

⁷ İbn Sina, *Risâle Edhâviyyetü fî Emri'l-Meâd*, Mısır, 1939, s. 36.

⁸ İbn Sina, tıp ilmini, insan bedeninin sağlık ve hastalığıyla uğraşan ve sağlığın korunması için uygun metotlar kullanmayla ilgilenen bilim dalı olarak tanımlar. İbn Sina, *Aksâmu'l-Ulûmi'l-Aklyyye*, *Kanun fî't-Tib*, Bulak, c. I, I.B; Fârâbî, *İhsau'l-Ulûm*, Kahire 1949, s. 29, 52.

⁹ Her ne kadar ana başlığı et-Tıbbu'r-Ruhanî olmasa da İslâm filozoflarının bu konunun içeriği ile ilgili eserleri vardır. İbn Miskeveyh, ruhsal tıbbı vurgulamak için et-tıbbu'n nûfus tabirini kullanır. İbn Hazm'ın bir eserinin adı *el-Ahlâk ve's-Siyer fî Mudavâti'n-Nüfus*'tur. Bu eserinde kişilik gelişimi açısından ahlâkî eksiklerin “mudavat”ını tedavisini hedeflemektedir. Ruhanî tıp geleneğinin temelinde Hippocrates ve Galen'in de etkileri vardır. Razi, *Resâil Felsefiyye*, nşr. P. Krauss, Kahire 1939, s. 33; Mustafa Çağrıncı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1998, s. 45; Muhammed Abdul Quasem “*Psychology in Ethics*” *The Muslim World* 71 (1981) s. 216-221. Ayrıca BAJJAH'S, *İlm al Nafs*, Karachi 1961, 88, 121. Lindsay, P. H, *Human Information Processing*, N.Y, 1972, s. 20 vd. Kutluer, İlhan, *İslâm Felsefesinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, İstanbul 1994, s. 1-20-40; Mehmet Bayraktar, “*The Spiritual Medicine of Early Muslims*” *The Islamic Quarterly*, vol.-29, 1985, sy. 1p.1-28.

¹⁰ Farabi, *Fusul'ül Medeni*, çev. Hanefi Özcan, İzmir, 1987, s. 1

¹¹ Ebu Bekir er-Razi, *The Spiritual Physics of Rhazes*, London 1950, s. 103.

yönelik açıklamaları hayli ilginçtir. Kindi, Ebu Bekir Razi, İbn Miskeveyh ve İbn Sina bu konudaki eserleriyle ön plana çıkan filozoflardır. Mevlana ve Yunus Emre ise mutasavvıf düşünürler olarak, eserlerinde, ölümsüzlük arzusu aşılayarak ölüm korkusunu gidermeye yönelmişlerdir.

İslam filozofları, ölüm korkusunu ve sebeplerini temel eserlerinin içinde inceledikleri gibi, bu konuda müstakil eserlerde yazmışlardır. Ölüm korkusunun sebeplerini tüm ihtimalleriyle kuşatarak belirlemeye çalışan filozoflar, tespit ettikleri korkuların etkenlerini geçersiz kılmaya örneklerle yönelmişlerdir. Yaşadıkları çağlar ve sonrası için, felsefeyi, pratiğe dönüştürme amacının neticesi olarak, insanların ruh sağlığını korumayı kendilerine ilke edinmişlerdir.

Felsefeyi ölüme hazırlık¹² olarak gören İslam filozoflarının ölümün gerçek mahiyetini insanlara anlatmamaları zaten düşünülemez. Felsefenin ölüme hazırlık olarak görülmesi düşüncesi ölümün bir son olarak algılanmadığını göstermekte, ölümün, yeni bir imkân ve açılım olduğunu vurgulamaktadır.¹³

İslam filozofları, sadece ölüm korkusunu doğuran bir dizi sebep tespit etmekle kalmamış, bu korkuların giderilmesine yönelik açıklamalar da getirmişlerdir. Bu tespitler, onların güçlü bir gözlem ve tasnif yönünü ortaya koymaktadır. Filozofların korkunun ortadan kaldırılmasına yönelik açıklamalarında ortak nokta, çözümü akıl ve düşünce gücünü kullanmada bulmalarıdır.

Filozofların açıklamaları görüleceği üzere, insanları, önce korkunun sebepleri üzerinde düşünmeye davet etmek ardından da korkuya etken olan sebeplerin akılcı bir yaklaşımla giderilmeye çalışılmasıdır. Filozoflar, korkunun giderileceği yeri zihin olarak belirlemişlerdir. Öte yandan Mevlana ve Yunus Emre gibi keşfi ve sezgiyi ilke edinen İslam düşünürleri, ölüm korkusunun giderilmesinin temeline, manevi anlamda bir ölümsüzlük inancını koymuşlardır. Bu inanç, duyuşal yoğunluk sağlayarak, kalpleri korkulardan

¹² Kindi, *Risale fi Hudud'il-Eşya ve Rusûmihâ*, Ebû Ridâ neşri, Kahire 1950, c. I, s. 172

¹³ İslam filozoflarının ölüm korkusunun tedavisine yönelik çabalarının temelini ve fikirsel dayanaklarından biride Seneca'dır. Seneca'nın ifadesiyle, ölüm, iyi veya kötü kesilmiş bir saç kadar önemsiz değildir. Bir kötülük değildir, ama kötü bir görünüşü vardır. Yaşamak arzusu ile çözümlüp dağılmak korkusu her insanda yerleşmiştir. Ölümden korkumuzun sebeplerinden biri de bilgisizliktir. Bilinmeyen şey bizi ürkütmektedir. Ruhumuzu güçlendirmemiz onu ölüme yaklaşacak, ölüme korkmadan bakacak hale getirmemiz gerekir. Küçük çocuklar, zihin yapıları zayıf olanlar ölümden korkmuyorlar. Akıl yürütmeden yoksun varlıkların sahip olduğu bu güveni; akıl bize sağlamazsa ayıptır. Bir insana "ölümü düşün" demek, onu hürriyeti düşünmeye davet etmektir. Ölümü öğrenen insan köle olmayı unuttur. Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlâk Görüşü-Zevk Anlayışı*, Ankara 1981, s. 13 vd.

azade kılmaya yönelmiş bir metot içerir. Filozoflar, korkuyu akıl temelinde çözerken, sezgiyi ilke edinen, İslam düşünürleri ise, korkuyu kalbin doyum ve huzuru açısından gidermeye çalışmışlardır. Şimdi de filozofların, ölüm korkusunun giderilmesi hususundaki görüşlerini yakından ama kısa çizgilerle görmeye çalışalım.

1. Kindi (790–860)

Kindi, insan mutluluğunun önündeki engelleri ortadan kaldırmayı gaye edinerek, *Üzüntüyü Gidermenin Yöntemleri*¹⁴ başlıklı bir eser kaleme almıştır. Ona göre, üzüntü, sevilenlerin kaybı ve arzuların gerçekleşmemesinden doğan psikolojik bir rahatsızlık durumudur. Üzüntülerden kurtulmak için ruhu tedavi edip onun acılarını dindirmek gerekir. Bu husus, bedenın tedavisinden daha üstün bir konuma sahiptir. Çünkü ruh bedenden daha üstündür. Bizi biz yapan bedenimiz değil, ruhumuzdur. Cisimden ibaret olan beden, cisim olan her şeyle ortak iken, bize ve her şeye canlılık özelliğini veren ruh, bizim şahsiyetimizi oluşturur. Ruhu korumanın en temel sebebi onun bu açıdan üstün oluşunda yatmaktadır.¹⁵

Kaçınılmaz şeyler hakkında duyulan üzüntüler bir kötülüktür. Kindi'ye göre, ölümden korkmak yersizdir. Ölüm bizi gerçek vatanımıza götürecek bir gemidir. Gerçek vatanda, yokluk, hasret ve üzüntü yoktur. Ölüm doğamızın tamamlanmasından ibarettir. Ölüm yoksa insan da yoktur. Ölümlü olmayan, insan değildir. Buna göre olmamız gereken durumda olmak kötü değildir. Kötü olan, olmamız gereken durumda olmamaktır. Kötü olan ölümün olmayışıdır. Çünkü ölüm yoksa insan da yoktur. O halde ölüm kötü değildir. Ölüm korkusu hayat ve ölüm hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Kindi'nin verdiği bir örnek ilginçtir, Mahmut Kaya çevirisiyle vereceğimiz bu metaforunda insanın boşlukta kalma, mekân kaybetme korkularını gidermeye yönelir:

“karaciğerde bulunan ve fakat başka hiçbir şeyi tanımamış olan bir besin maddesinin akli olsaydı; sonra başka yere nakledilmek istenseydi, gelişmesi için daha uygun bir bünyeye nakledilse bile, o bu durumdan üzüntü duyardı. Eğer o madde yumurtalara, ulaşıp sperme dönüşse, sonra yumurtalardan daha geniş bir yer olan rahime, nakledilmek istense, elbette bu durum onu fazlasıyla üzzerdi. Rahime yerleştikten sonra, o maddeye,”- yumurtalara döneceksin” dense rahimdeki durumuna nispetle, yumurtaların dar olduğunu ve gelişmiş insan suretinden uzak bulunduğunu hatırla-

¹⁴ Kindi, *Risale fi'l-hile li def'il-ahzan* (nşr. Abdurrahman Bedevi, *Resailü felsefiye*) Bingazi, 1973, s. 6-32; Risaleyi Mahmut Kaya Türkçeye kazandırmıştır. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul, 2003, s. 51- 69

¹⁵ Kindi, *Risale fi'l-hile li def'il-ahzan* s. 8.

dığı için bu söz onu öncekinden kat kat fazla üzecektir. O madenin rahimden bu geniş aleme çıkması istendiğinde, durum aynıdır, bu da onu fazlasıyla üzecektir. Şayet o, bu geniş ve güzel aleme çıksa, ve sonrada rahime dönmesi söylense, dünya ve dünyadaki her şey onun mülkü olsa rahime geri dönmek için derhal hepsini verirdi. İşte bunun gibi, dünya denilen, bu yerden ayrılış da onu üzecektir.”¹⁶

Kindi, ölüm korkusunun etkenleri arasında akıl ve temyiz gücünü yeterince kullanmamayı bulur. Akıl, her şeyi yerli yerine koyar, akıldan yoksun olanlar, şeyleri yerli yerine koyamazlar. Aklın kontrolünden uzaklaşan insan, korku ile zihnini ve kalbini meşgul eder.¹⁷ Ölüm korkusu ile birlikte her türlü üzüntü ve kaygıyı yenmenin ve mutlu olmanın temel şartı akli kullanmaktır.

2. Ebû Bekir er-Râzî (864–925)

Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tıbbu’r-Ruhanî* nin son bölümünü ölüm korkusuna ayırmıştır. Onun tespitiyle, insanların bir grubu, nefsin bedenle birlikte yok olacağına inanmaktadır. Ölümü yokluk olarak görenlerin zaten ölümden korkmalarına sebep yoktur. Yoklukta elem ve ızdırap olamayacağına göre, ölüm korkulacak bir şey değildir. O, ölüm korkusundan kurtuluşun sonsuzluk arzusuyla giderileceğine inanır. Gelecek hayatın daha iyi olduğuna inanılmadıkça ölüm korkusunun atılamayacağını ifade eder. Ona göre, ebediyet arzusu olmayan insan, kendisini tutkuların akıntısına bırakır. Ebediyete olan inanç bir anlamda bu dünyada erdemli insanların sayısını artırmaktadır. Ölüm korkusu, insan mutsuzluğunun en temel etkenlerinden biridir.¹⁸

Razî’nin sisteminde beş ezeli varlık arasında ikinci varlık olarak gördüğü Ruh, hayat sahibidir, fakat ilmi yoktur. Ruh, bilgisizliği sebebiyle bir başka ezeli varlık olan maddeye tutkun olur, maddî hazlar elde etmek için madde den suretler teşkil eder. Buna karşın madde, şekillere karşı çıkar, Tanrı, madde karşısında ruha yardımcı olur, Tanrı’nın insana yardımcı oluşuna Razî’nin sistemine göre en önemli örnek, Allah’ın insan aklını yaratmasıdır. İnsan akli, ruhu uyandıracak ve ruha madde karşısında bağımsızlık kazandıracak yegâne vasıta. Ruh, akıl ve idrake gerçek dünyasını hatırlar. Beş ezeliden sadece Tanrı ve ruh, canlı ve faildir. Madde pasif ve cansızdır. İnsan akli sayesinde korkularını yener. Korku insana elem verir. Lezzet rahatlatıcı, acı ise, sıkıntı veren bir histir.¹⁹

¹⁶ A.g.e., Kaya Çevirisi, s. 64

¹⁷ Aynı eser, s. 60.

¹⁸ Razî’nin ölüm korkusu hakkındaki görüşleri için: Hüseyin Karaman, *Ebu Bekir Razi’nin Ahlak Felsefesi*, İstanbul, 2004.

¹⁹ Goodman, L., “Razi’s Myth of the Faal of the Soul: Its Function in His Philosophy”, in G. Hourani

Korku ve üzüntünün temelinde sevilen şeylerin kaybedilişi bulunur. İnsan aklı sayesinde, kâinatın bir kevn ve fesad âlemi olduğunu devamlı düşünecek, üzüntüye yol açan sebepleri bilecek ve irade ile bilerek iş yaparak, keder ve korkudan uzak duracaktır.

Zekeriyya er-Razî'nin akla verdiği büyük önemi ve izlediği akılcılığı en iyi şekilde *et-Tıbb er-Ruhani*'nin ilk bölümü olan "Aklın Kusursuzluğu ve Akla Övgü"de buluyoruz. O, bu bölümde aklın, şimdi ve gelecekte elde edeceğimiz *menfaatlerinin biricik vasıtası* olduğunu vurgulayarak, aklın bir ilâhî armağan olduğunu, hayatı güzelleştirdiğini, kolaylaştırdığını, bilimleri oluşturduğunu, ilkel devlet yönetimlerinden kurtardığını dile getirerek akli rehber almamız gerektiğini, ona göre davranmamızın bizim biricik kurtuluşumuz olduğunu söyler²⁰.

Razî, aklın pratik değerinden hareketle sisteminde aklın önemini vurgulamaktadır. Akıl, kurtarıcı ve yol gösterici olması yönünden uygarlıkların sanatın ve bilimin kaynağıdır. Akıl, tanrısal bir armağan olması cihetiyle insanlığa yapılan en büyük yardım niteliğini taşımaktadır. Aklını kullanan kişi, korkularını yener. Akıl, davranışlarımızda egemen olursa, davranışlarımız güzelleşir, gelişir, öte yandan akıl davranışlarımızın mahkûmu olursa biz bu kez kötü davranışların mahkûmu oluruz. Tutku ve şehveti dizginlemekle, davranışlarımızı güzel ahlâkın öngördüğü noktaya çekebiliriz.

Razî'nin sisteminde ortaya çıkan önemli bir özellik de onun "bilmeyi değişmek" olarak görmesidir. Kişi, kendi eksikliklerini bildiği ölçüde erdemli bir yaşayışa adım atabilmektedir. Öyleyse bilmek, değişimin kendisidir. Bilmek, değişme sürecine adım atmak demektir. Ruhsal açıdan olgunlaşmanın temelinde bilgiye dayalı olarak yanlışlıkların farkında olmak gerekmektedir. Ölüm korkusu insana elem verdiği için insan, mutsuz olmaktadır. Mutsuzluktan kurtulmak için aklın ve erdem yolunda korkuları terk etmek gerekmektedir. Kişi, duygularını aklıyla dizginleyip kontrol altına alarak, sebep ve sonuç bağlarını düşünerek, tabii olanı isteyecek ve kendini geliştirmekle meşgul olacaktır.²¹

(ed.), *Essays in Islamic Philosophy and Science*, Albany, New York 1975, 125-40; Nâsir Husrev (ö. H. 481) "*Zâdu'l-Misafîr*" adlı Farsça kitapta Razî'nin görüşlerinden seçmeler sunar. Ayrıca Paul Kraus da "*Resâil Felsefiyye*" adlı eserde iktibaslarla bulunur. "*Resâil Felsefiyye li Ebî Bekr er-Razî*", 139-140.

²⁰ er-Razî, *al-Tıbb al-Ruhani (The Spiritual Physics)*, ed. P. Kraus, In Rakariyya al-Razi, Cairo 1939, Beyrut 1973, Trans. A. Arberry, *The Spiritual Physics of Rhazes*, London, John Murray 1950.

²¹ *et-Tıbbu'r-Ruhani*, 36, 40; *Resâil Felsefiyye*, 15.

3. Farabi (870–950)

Farabi'ye göre, erdemli insan, ölüm karşısında dirayetle durur. Ölümün gerçekleşmesiyle, kendisine hiçbir kötülüğün asla ulaşamayacağını ve ölüm anına kadar kendisine gelmiş olan iyiliğin kendisiyle beraber olduğunu ve ölümle kendisinden ayrılmayacağını düşünür. Bu yüzden erdemli kişi, mutluluğu arttırmaya aracı olan iyi fiilleri gittikçe daha da çoğaltmak için hayatta kalmayı sever. Ölümünden korkanlar bilgisiz şehirlerin halkıdır. Cahil insanlar, dünyasal zevklerden mahrum kalma endişesiyle ölümden korkarken fasık insanlar cahil insanlardan daha çok acı duyarlar. Cahil insanlar, mutluluğu sadece ölümle kaybedeceklerini düşünürler. Ölümünden sonraki mutluluk hakkında bir şey bilmezler. Bilgiye sahip olmakla birlikte doğru çizgiden uzak bir hayatı seçen fasık ise iyilik üretmemenin acısını daha çok çekecektir.²²

Farabi, ölüm korkusunun temelini bilgisizliğe dayandırmaktadır. O, özgün yaklaşımında, ölüm korkusundan insanları azade kılmaya çalışırken, insanların biran önce ölmeyi dileyip kurtuluşa ereceklerini telkin etmez. Farabi, daha çok insanların hayata değer verip iyi davranışlar gerçekleştirmelerini özendirilmektedir. Hayat güzeldir. Mutluluğa giden yol, dünyada iyi davranışlar dan geçmektedir.

4. İbn Miskeveyh (932–1030)

İbn Miskeveyh, ölümden korkmanın temelinde bilgisizlik olduğunu belirtir. Nimetlerle dolu ebedî bir hayatın bu dünyadaki erdemli hayattan geçtiğini ifade ile kötü olanın ölüm değil, ona karşı duyulan korku olduğunu belirtir. Ölümünden korkan, onun anlamını ve kendi özünü bilmeyen kimse-dir. Ama gerçek şu ki insanın en büyük korkusu ölümdür.

Ölümden korkanları şöylece sınıflar²³.

Bir grup insanda ölüm korkusu, ölümün gerçek mahiyetini ve nefsin ölüm sonrası başına gelecekleri bilmeyenlerde oluşur. Ölümü bir yokluk ve kayboluş olarak gören b insanların tün benlikleri ölüm korkusuyla sarılmıştır.

İbn Miskeveyh'in tespitiyle ölümden korkanlar, ölüme sebep olacak hastalıkların acısından daha büyük bir acı duyacaklarını ya da ölümden sonra

²² Farabi, *Fusul'ül Medeni*, (Özcan çevirisi) s. 63; *El Medinetü'l Fadila*, neşr. Alber Nâdir, Mısır ty.; Türkçe çev. Ahmet Arslan, *el-Medînetü'l-F@zıla*, Ankara 1991, s. 98.

²³ İslâm, felsefesinde ölüm korkusu, sebepleri ve tedavisine yönelik birçok eser kaleme alınmıştır. Ebû Bekir Razî (864-925) *et-Tıbbu'r-Ruhanî*'nin son bölümünü ölüm korkusuna ayırır. İbn Sinâ, *Fi'l-Havf mine'l Mevt*, (neşr. Hasan Asi), *et-Tefsîru'l-Kur'anî* içinde ölüm korkusundan söz eder. (Türkçesi M. Hazmi Tura, İstanbul 1959).

cezaya uğrayacakları düşüncesiyle iç içedirler. Bunlar, ölüm sonrası başlarına gelecek şeylerin kaygısını çekerler veya geride bıraktıkları mal ve mülklerinden ayrılacakları için üzüntü duyarlar²⁴.

İbn Miskeveyh, zengin kimselerin ölüm kaygısının temelinde, sahip olunan imkânlarının terk edilmesini bulur. Çabayla biriktirilen, bir araya yığılan malların, dünyada kalması bir grup insan için endişe kaynağıdır.

İbn Miskeveyh, insanı korkudan kurtulmak için düşünceye davet etmektedir. Buna göre, insan şöyle bir düşünce gerçekleştirmelidir:

Her şeyin bir tanımla ifade edildiğini ve bu tanımında cins ve ayrımlardan meydana geldiğini, insanın “canlı” ve ayrımlarının da “düşünen” ve “ölümlü” olduğunu bilen kimse onun da cins ve ayrımlarına ayrışacağı yarısına ulaşır.

Her bileşik varlık, kendisini oluşturan unsurlara doğal olarak ayrılır. İbn Miskeveyh, özünün tamlığından korkan kimseden daha talihsiz biri var mıdır? diye, sorarak, eksik olanın tamamlanmasından korkması, onun son derece bilgisiz olduğunu gösterir sonucuna varır²⁵. Bu açıdan akıllı bir insan ölümü bir mahrumiyet olarak değil, aksine sonsuz imkanlara ve mükemmelliğe doğru bir açılım görür.

İbn Miskeveyh’e göre, yok olmayı arzu etmek aslında yaratılmamayı istemektir. Yaratılmamayı arzu eden de kendisinin yok olmasını istemektedir. Bir açıdan o, hem yok olmayı hem de yok olmamayı istemektedir. Bu imkânsız bir durumu nitelemektedir. Bizden önceki nesillerin ölmemiş olduklarını düşündüğümüzde varlık bize kadar ulaşma imkânını bulamazdı. İbn Miskeveyh kendi dönemine yakın bir örnek vererek, mesela Hz. Ali’nin 400 yaşında ve hâlâ ölmediğini, çocukları ve torunlarının da ölmeden yaşadıkları bir ihtimali gözler önüne serer. Ona göre, böylesi bir durum bir çok ekolojik ve sosyolojik sorun ve karmaşa doğuracaktır. Aslında İbn Miskeveyh’in bu örneği aynen ve biraz daha açılımlı olarak, İbn Sina’nın *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* risalesinde yer almaktadır. İbn Miskeveyh ve İbn Sina’nın örneklerindeki benzerlik ilginçtir.

5. İbn Sina (ö. 1037)

İbn Sina’nın kendi zamanında bir *Ölüm Korkusundan Kurtuluş*²⁶ risalesi yazmış olması, onun zamanının gündemini teşkil eden problemleri tespit

²⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l-Ahlâk ve Tathiru’l-Arak*, Kahire 1317, s. 186.

²⁵ A.g.e., s. 190.

²⁶ İbn Sina, *Fî’l-Havf mine’l-Mevt*, neşr. Hasan Asi, et-Tefsiru’l Kur’anî içinde; *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*, çev. M. Hami Tura, İstanbul, 1959.

etme yönünden kaynaklanmaktadır. Bu risalesi, toplumda müşahede ettiği bir gerçeğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar var oluşlarının farkına varmalarıyla birlikte “ölüm” gerçeğinin acılığıyla da iç içedirler.

İbn Sina, çağdaşı olan bu insanların sadece korkularını müşahade etmekle kalmamış, onlara ümit aşılamaştır. Ölümden sonra yeni bir hayatın başlayacağını vurgulayarak korkunun yersiz olduğunu ifade etmiştir. İbn Sina, bu risalesin de ölüm korkusunun altı sınıf insanda etkili olduğunu ve zihinlerinde yer ettiğini belirtmiştir. Bunlar;

- a) Ölümün gerçekte ne ifade ettiğini bilmeyenlerde ölüm korkusu,
- b) Ruhun nereye ulaşacağını bilmeyenlerde oluşan ölüm korkusu,
- c) Kendisinin ölüp yok olacağına, buna karşılık âlemin kendisinden sonra var olacağına ait düşüncelerle oluşan ölüm korkusu,
- d) Ölümden sonra kendisine bir ceza ve işkence edileceğine itikat edenlerde oluşan korku,
- e) Öldükten sonra nereye gidileceğini bilmeyenlerde oluşan korku,
- f) Maddî gücünün öldükten sonra yanında gelemeyeceğini ve dünyada kalmasından kaynaklanan oluşan ölüm korkusu²⁷

Birinci grup ölümün gerçekte ne ifade ettiğini bilmeyenlerdir. İbn Sina'ya göre, bunların ölüm sonrası hakkında beklentileri ve bilgileri yoktur. Ölümün yeni bir hayata açılan pencere olduğunu bilmezler. Bu yüzden korkarlar.

Ölümün hakikatte ne olduğunu bilememekten dolayı korkanlar “ölümün, nefsin, aletlerini terk etmekten başka bir şey olmadığını” bilmezler. Ölüm, nefsin bedeni, tıpkı sanatkâr bir kimsenin aletlerini terk etmesi gibidir. Nefs bir cevherdir. Bozulmaz, fesad kabul etmez.²⁸

İkinci grup, nefsin nereye ulaşacağını bilmeyenlerde oluşan ölüm korkusudur; İbn Sina böylesi bir korkunun temelinde ölümün değil, bilgisizliğin olduğunu belirtir. Bu korku bilememenin vermiş olduğu bir korkudur.

İbn Sina ölümü ve hayatı doğal ve iradeye dayalı olmak üzere tasnif eder.

a) *İradeye dayalı hayat ve ölüm*

b) *Doğal hayat ve ölüm*

İradeye dayalı ölümden şehvet ve arzuların öldürülmesi söz konusudur. İradeye dayalı hayat, insanın dünya hayatında, peşinde koştuğu her türlü

²⁷ Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi, s. 10-17.

²⁸ İbn Sina, *Fi'l Havf mine'l Mevt*, s. 140.

yeme ve içmeyi nitelerken, doğal hayat ise, insanın bilgisizlikten uzak durarak ebedi hayatın lezzetlerini arzulasıdır. İbn Sina *Fi'l Havf mine'l Mevt*, risalesinde ölüm hakkında şu değerlendirmede bulunur:

“İnsanın tanımı hay, natık ve mait”tir. Yani insan, yaşayan, idrak eden, ölen demektir. Bu tanıma göre, ölüm, insanın tamamı ve kemali olmuş olur. Ölüm ile insan, en yüksek ufkuna döner. Her şeyin, kendi tanımında ve tanımının da kendi cinsi ile faslından birleşik olduğunu bilmek geve insanın diri, düşünen ve ölümlü olduğunu bilen bir kimse, insanın kendi faslına istihale edeceğini bilir. Çünkü her birleşim, birleşimi olduğu şeylere dönüşecektir. Kendi zatının tamam olmasından korkandan daha bilgisiz bir kimse bulunabilir mi? Yokluğunu, hayatında, noksanını tamam olmasında zannedenden daha kötü ve çirkin halli bir kimse tasavvur edilebilir mi?”²⁹

İbn Sina, ölümsüzlüğü, tamam olma ile özdeşleştirirken, hayatı, noksanlıkla izaha yönelmekte ve nakıs olan kimsenin tamam olmaktan korkmasının cehaletin en son aşaması olduğunu belirtmektedir. Onun diliyle, ölüm bir açıdan insanın tabiatın tutsaklığından kurtuluşudur.

Üçüncü grupta, kendisinin ölüp yok olacağına, buna karşılık âlemin kendisinden sonra var olacağına ait düşüncelerle oluşan ölüm korkusuna sahip kimseler bulunur. Bu sebebe dayalı ölüm korkusu yaşayanlar, aslında, en büyük kurtuluşun en güzel var oluş durumunun, ve mutluluğun yüksek alemde olduğunu fark etmeyenlerdir.³⁰

Dördüncü grup, ölümden sonra kendilerine bir ceza ve işkence edileceğine itikat edenlerde oluşan bir korku taşırlar: Bu sınıfa dâhil kimseler, sâlih amel işlemedikleri için, ölümün ettiklerinin karşılığını bulmak olduğu düşüncesinden hareketle huzursuzluk duyarlar. Hayatı yeterince değerlendiremediklerini düşündüklerinden korkuları sınırsızdır.

İbn Sina'ya göre, bunlar ölümden değil aslında işkenceden korkmaktadır. Buradan hareketle akıllı insan, günahattan ve kötü fiillerden kaçınır.

Beşinci grup, öldükten sonra nereye ayak basacağını bilmeyenlerde oluşan korkuya sahip kimselerden meydana gelir. Bunlar, gidilecek bir yerlerin bilinmezliğinin verdiği ürperti içinde bulunurlar.

Altıncı grup, maddî gücünün öldükten sonra kendisine refakat etmeyeceğini bilenlerde oluşan ölüm korkusu ile doludurlar.³¹ Dünyada güç ve zenginliğin sağladığı imkânları kaybetme korkusu ile huzursuzluk duymaktadırlar. Biriktirdiklerinin ve elde ettiklerinin bir gün geride kalacağını ve

²⁹ A.g.e., s. 140.

³⁰ İbn Sina, *Fi'l Havf mine'l Mevt*, s. 140.

³¹ a.g.e., s. 139-140.

başkalarının onlara sahip olacağını düşünmek, insanı yaklaşan ölüm mefhumu karşısında rahatsız etmektedir.

İslam filozoflarının belirledikleri ölüm korkusunun sebepleri, irdelendiğinde; —ölümün bilinemezliği ve bu bilinemezliğin verdiği kaygılar,

-dünya ve dünyasal imkanlardan mahrum kalma endişesi ve buna bağlı olarak dünya hayatına olan sevgi,

-ahiret hayatında karşılaşılabilecek ceza beklentisinin verdiği ızdırap, temel etkenler olarak görülmektedir.³²

İslam filozof ve düşünürlerine göre, ruh, sonsuzluk için yaratılmıştır. Kendisinde iyi, gerçek ve güzelin olduğu bağımsız ve manevî bir küçük bir alemde gelişmek amacındadır. Ölümden sonra hayat hakkında sadece bir önsezimiz vardır. Bu önsezi, huyların çeşitliliğine göre az veya çok şiddetli bir istek meydana getirir. Bu istek, bizim hazırlık derecemize bağlıdır. Bu hazırlık, sadece nefsin en yüksek yeteneklerinin gelişip olgunlaşmasıyla tamamlanır. Duyular bu konuda sahip olunan yeteneklerdir³³.

İbn Sinâ, nefsin, sonucun sebebe bağlılığı gibi bir bağlılıkla bedene bağlı olmadığını bunun için de, asla yok olmayacağını söyler. İbn Sina, meâd'ın beden ve nefis için olduğuna inanır³⁴.

İbn Sina, bir önseziden bahsetmektedir. Bu önsezi, gelecek hayatımızın ne olacağı hususundadır. Bu önsezi, herkesin yapısına göre değişmekte ve insanda bir sonsuzluk arzusu meydana getirmektedir. Hayattan beklentisi olan ve ona ümitle bakan kimseler, gelecekteki hayata aydınlık olarak bakan kimselerdir. İnsan ruhunun bedenle olan ilişkisini kaptan ile gemi arasındaki ilişkiye benzeten İbn Sina'ya göre, nefis, denilen kaptan kendi olgunluğunu gerçekleştirmek için dünyadaki yolculuğu boyunca beden gemisini kullanır. Gemiye terk etmesi kaptanın yok olması anlamına gelmiyorsa, can denilen nefiste bedenden ayrıldıktan sonra da yok olmamaktadır. Ölüm bir yokluk ve yok oluş değil, farklı bir aleme geçiştir.³⁵

İbn Sina, nefsin ölümden sonra bedenle birlikte olduğunu söylemekle Platon' dan, nefsin ölümsüzlüğünü ve bedenden bağımsız bir cevher olduğunu söylemekle Aristo'dan ayırır.³⁶

³² Bu korku sebepleri, ölüm korkusunu inceleyen psikoloji çalışmalarında, belirsizlik, bedeni kaybetme, acı duyma, yalnızlık, yakınlarını kaybetme, denetimi kaybetme, kimlik duygusunu kaybetme ve gerileme korkusu olarak belirtilmektedir. Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir, 2006, s. 27, 31, 46, 50-53.

³³ Bkz. Cum'a, Muhammed Lütfi, *Tarih-i Felasifetü'l-İslâm*, Kahire 1928, s. 26.

³⁴ İbn Sina, *Ahvâlü'n-Nefs*, s. 98; *İşârât, Mâba'd et-Tâbia*, s. 195; *Necat*, s. 185.

³⁵ Ali Durusoy, "İbn Sina" TDVİA. İstanbul 1999, C. 20, s. 324

³⁶ İbn Sina, *el Mebde ve'l-mead* s. 106; *en Necat*, s. 224; Durusoy, a.g.m, c. 20, s. 324.

İbn Sina, duyusal alem (alemü'l his) vehim ve hayal alemi (alemü't-ta-hayyül)ve akli alem (alem'ül-akl) olmak üzere, üç alemden söz eder. Ona göre, akli alem, cennettir. Hayali,veya vehmi alem ise yok olma alemi, cehennemdir Duyusal alem ise, kabir alemidir. Kişi, dış duyularla algıladığı şeyi hayale, vehme, oradan da düşünceye yansıtır. Akletmeye giden bu süreç zorlu bir yol ve geçittir. Yolu(sırat) geçen akıl alemine ulaşır. Bunu başaramayanlar yolda kalabilirler. Vehim ve hayal aleminde kalanlar cehennemi yaşamaktadırlar.³⁷

Bu tarzdaki bir düşünce sistemi, sonsuzluk arzusuyla hareket eden bir kişinin, sonuçta olumlu, aydınlık çözümlere ulaşmasını sağlamaktadır. Felsefi sistemini nihaî aşamada hep var oluş üzerine oturttuğu için felsefesine sonsuzluğa olan arzusu bir farklı bir anlam kazanmaktadır.

6. Ölüm Korkusunun Ruhsal Tedavisinde Ruhsal Tabipler olarak Mevlana (1209–1273)ve Yunus Emre((1240–1321)

İnsanın en temel isteği ölümsüzlüktür. Ölümünden sonra hayat, öldükten sonra dirilmek ve ruhun ölümsüzlüğü gibi ifadeler, genellikle bu hayattan sonra mahiyetini tam olarak tasavvur edemediğimiz, başka bir hayatı vurgulamaktadır.³⁸

Ölümünden sonraki hayatın mahiyetini ve ölüm düşüncesinin etkilerini, çeşitli disiplinlerden istifade ederek incelemek mümkündür. Konunun psikolojik³⁹, ahlâkî⁴⁰, kelâmî⁴¹ yönleri bulunmaktadır. İnsanın farklılığı ve hayata bakışındaki çeşitliliği çok farklı ölümsüzlük anlayışları ortaya koymuştur. Her kültürün, din ve felsefenin özellikleri farklı da olsa, ölüm sonrası için geliştirmiş olduğu bir anlayışı ve yorumu olduğu görülür.⁴²

Ölümsüzlük ifadesinden kastedilen kişisel ölümsüzlüktür; yani fert olarak insanın kişiliğinin, benliğinin, hatırasının hafızasının ve kimliğinin ölümünden sonra sonsuz sapaşlam durduğunun farkında olarak baki kalmasıdır.

³⁷ İbn Sina, *Risale fi isbati'n-Nübüvvat*, thk. Micheal Marmura, Dau'nnahar Beyrut 1968, s. 54-60.

³⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, D.E.Ü.F.Y., s. 186.

³⁹ Vergotte, Antoine, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev.: Veysel Uysal, İstanbul, 1999, s. 69, Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, s. 27, 31, 46.

⁴⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 186.

⁴¹ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 1991, s. 9.

⁴² Ayni, Mehmet Ali, *Hayat Nedir?* İstanbul 1945, s. 11; *Encyclopedia of The Social Sciences*, New York 1953, gv. 1, s. 65, c. V, VI, s. 112-113; Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lugâti*, İstanbul 1954, c. I, s. 155; Matson, I. Wallace, *A New History of Philosophy*, London 1987, c. I, s. 1-3; Birand, Kamiran, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara 1987, s. 7-9; Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev.: V. Eralp, İstanbul 1991, 4. Basım, s. 10-13.

İnsanın öte dünyada, buradaki gibi her gün sabahleyin uyandığı gibi uyanmasıdır⁴³. İnsan, ölüm sonrası bilincinin açık olup olmayacağı merakını taşır. Düşünmeye devam edip etmeyeceğini sorgular. Halbuki, ölümsüz olması istenen, acıları, umutları, hayalleri, hatıraları, istekleri ve ahlâkî talepleri ile etten ve kandan insandır⁴⁴.

Platon, Phaedon’da ölüme an be an yaklaşan Sokrates’a Kriton’un ağzıyla (metodunun bir gereği olarak) bir soru sorar.

“Seni nasıl defneyeceğiz?”

Sokrat bu soruya gayet vazih olarak “istediğiniz gibi gömün, ben zaten sizlerden daha uzağa gidecek değilim, dostlarım, Krito benim az sonra bir ceset olacağımı zannediyor. Nasıl defnedilmemi sorması bu yüzdendir. Zehiri içtikten sonra sizin değil, saadetli insanların diyarına gitmek üzere olduğum” der⁴⁵. Platon’un ölüm ötesi olan hayata olan inancı son derece kuvvetlidir.

Ölümsüzlük arzusu, ölüm korkusuna paralel olarak, insanla birlikte var olan bir duygudur. Bu arzu, ölüm korkusunu yatıştıran ve insana yaşam sevinci ve kararlılığı veren bir arzudur. Türk İslam düşünürleri ölümsüzlük arzusunu felsefi sistemlerinde insanlara aşlamış ve felsefi eserlerinde bunu vurgulaya gelmişlerdir. Mevlana ve Yunus Emre, insanların ölüm korkularını yenmeleri için eserlerinde ölümsüzlük arzusunu aşlamışlardır. Eserlerinde ortaya koydukları bilgiler, insanın ölüm karşısındaki korkusunu yenmeye yardımcı olmaktadır. Bu açıdan Mevlana ve Yunus Emre, İslam düşüncesinin ruh tabipleri olarak değerlendirilebilir. Eserlerinde, vurguladıkları, yaşama sevinci ve ölüm ötesine olan kuvvetli inanç, gerek yaşadıkları dönem için ve gerekse sonrası için rehberlik etmiştir.

Mevlana, ölümlle başlayacak sonsuz imkânlar arzusuyla o kadar iç içedir ki, bu arzuyu ve güzelliği çevresindeki insanlara anlatmak ister. Tüm insanlara sonsuzluk arzusunun boş bir arzu olmadığını anlatan Mevlana, ölümden sonraki hayata olan inancı genel sistemi içerisinde vurgular, ölüm korkusuna kapılan insanların kalplerine huzur ve güven vermeyi amaçlar. Mevlana, insanların kişilik, ahlaki ve ruhsal gelişimlerine yardımcı olmayı hedefler. Bu hedefi gerçekleştirme yolunda, ölümden korkmama dolayısıyla, sonsuza inanma önemli rol oynar.

⁴³ Koç, a.g.e., s. 9; Hastings, James, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, New York 1951, V. S., s. 401.

⁴⁴ A.g.e., s. 22.

⁴⁵ Hick, John, *Classical and Contemporary Readings in the Philosophy of Religion*, Englewood Cliffs, N. Y. 1964, s. 12.

Mevlana, ölümün ayrılık değil, ilahi sevgiliyle kavuşma anı olduğunu belirterek, ölüm karşısında kaygı duyan, ağlayan insanlara ruhsal tabip olarak yol gösterir.

“Ben ölüp de tabutumu geçirdikleri zaman, benim bu cihanın derdiyle uğraştığımı zannetme. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık diye ağlama, benim sevgilimle kavuşmam zamanıdır.”⁴⁶

Ölüm anını, “düğün gecesi” olarak adlandıran Mevlana, ölümü sonsuzluğa açılan bir pencere olarak takdim ederek ondan korkmamayı telkin eder.

“Beni kabre indirip bırakınca, sakın elveda elveda deme
Zira, mezar cesetler topluluğunun perdesidir.”⁴⁷

diye seslenen Mevlana, her şeyden önce, ruhun soyut bir varlık olarak zamana ve mekâna bağlı olmadığını dile getirir. Ruha bu sıfatı bahşeden Allah'tır. Ölüm ile beden yok olur ve böylece Yaratıcı ile aradaki perde kalkar ve ruh aslına döner.

Mevlana, insanı bir çekirdeğe benzetmektedir. Toprağa giden beden bir gün tekrar çıkacaktır.

“Buradan gidişi gördüğün gibi, tekrar gelişi de düşün, Güneş ve Ay batmakla eskimezler ki, hangi dane vardır ki, toprağa ekilip de çıkmamıştır? Niçin insan denilen dane için de kuşkuya düşüyorsun?”⁴⁸

diyerek ölüm korkusu ve yok olma endişesi taşıyan zihinlere somut örnekler verir. Dış görünüş açısından çekirdek toprağa gömülür ama ardından o çekirdek topraktan çıkar ve büyür.

Mevlana, ölümü sonsuzluk arzusuyla açıklarken; umut, güven ve ruhsal güçle dolu bir insanı şekillendirir. Ona göre ölüm, sonsuz hayatın başlangıcıdır. Ölüm, huzur âlemine ve gerçek mutluluğa ulaşmaktan başka bir şey değildir.

Mevlana,

“Aşksız olma ki ölmeyesin,
Aşkla öl ki, diri kalasın”⁴⁹.

derken ölümsüzlüğe giden süreçte aşkın önemine değinir. Allah sevgisiyle dolu olan kimse, bedenini ilahi sevgiyle doldurduğundan ölümsüzlüğe kavuşur. İlahi sevginin kuşattığı bir insan için ölüm düşünülemez olmaktadır.

⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Velid İzbudak, İstanbul 1991, c. IV, s. 292

⁴⁷ Mevlana, *Divân-ı Kebîr*, Haz: A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, c. III, s. 169.

⁴⁸ Mevlânâ, a.g.e., c. IV, s. 292.; Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul 1993, s. 79-110;

⁴⁹ Mevlana, *Rubailer*, Haz. A. Gölpınarlı, İstanbul 1984, s.124.

Mevlana'ya göre, ölüm, beden mezarından kurtuluş gibidir. Ruh ve beden ilişkisinde Platon etkisindedir. Ruh, bedenle birleşince asıl vatanından ayrılmış beden hapisanesine düşmüştür. Ölümle asılla birleşir. Böylece varlıkta birlik gerçekleşir⁵⁰.

“Ey oluş ve dağılış âleminde tamamıyla çürümüş canlar, sonsuz canlarımız, ne vücuda geldi ne doğdu”⁵¹

diyen Mevlana, ölümü sonsuz hayata açılış olarak görür.

Ölüme olan umut dolu bakış açısıyla, insanlara güven ve umut veren Mevlana'ya göre ölüm, sevgiliye yani Allah'a ve aynı zamanda sonsuz imkânlar dünyasına kavuşmaktır. Öyleyse ölümden korkmamak gerekir. Mevlana yine ölümü, kendi ifadesine göre şöyle anlatmaktadır:

“Böylece ecel rüzgârı da ariflere gül bahçesinden esip gelen rüzgâr gibi, lâtif ve hoştur. Ateş İbrahim'e dış geçirmedir. Çünkü Tanrı'nın seçilmiş idi. Onu nasıl ısırabilir”⁵².

“Ölümüm bana can gibi hoş geliyor. Dirilmemle adeta bir ölümsüzlük ölümü bize helâl olmuştur. Azıksızlık azığı bize rızık ve nimettir. Ölümün görünüşü yok olma, içyüzü dirliktir. Ölümün görünüşte sonu yoktur. Gelecekte ise sonsuzluktur. Bana da ölüm tatlıdır. (Onlar ölmemişlerdir. Rablerinin huzurunda diridirler.) ayeti benim içindir”⁵³.

Mevlana, ölümü sonsuzluk yurduna kavuşmak olarak görmektedir. Bu dünyada yaşanan her an, aslında sonsuzluktan ayrı geçen günlerdir. Ölüm, insanı sonsuzluğa kavuşturan bir açılmadır. Mevlana, ölümden sonraki hayatı mutlulukla karşılamaktadır. Bu dünya hayatı, uyuyan bir kimsenin gördüğü hayallerden ibarettir. Ölüm, tüm bu hayallerden kurtuluştur. Ecel geldiğinde, kişi asıl sonsuzluk yurdunu görür ve ölmekten korkmasının yersiz olduğunu anlar ve gülmeye başlar. Bu gerçekleri şu dizelerde dile getiriyor.

“Dünya aslanı av ve rızık arar. Tanrı aslanı ise hürlük ve ölüm, çünkü ölümle yüzlerce hayat görür de varlığını pervane gibi yakıp yandırır”⁵⁴

Mevlana'yı okuyan ve onun ruhsal tababetinden yararlanan kişi, ölüm korkusunu dengeleyebilmektedir.

Ölümsüzlük felsefesini ve ölümden korkmama inancını yaymanın bir diğer temsilcisi Yunus'a göre ise insan zaman içinde bulunan bir varlıktır. Onunla iç içedir. Beden, bu zamanın tahripkâr yönüyle gider. Fakat ruh,

⁵⁰ A.g.e., s. 134.

⁵¹ İ. Agâh Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara 1986, s. 136.

⁵² Mevlana, *Mesnevî*, c. II, s. 168.

⁵³ A.g.e., c. I, s. 68.

⁵⁴ Aynı eser, c. I, s. 312-313.

kadim olan, ezeli ve ebedi olan Allah'tan kaynaklanmıştır. Bedenin dağılmasından sonra da insan ruhu yaşar⁵⁵.

Yunus'a göre insanın varlığı iki safhaya ayrılır:

1. Allah'ın üflediği ruhtan ötürü, onunla bir yakınlığı olan insan varlığı.
2. Yeryüzünde etten kemikten olan insanın varlığı.

Yunus bu ayırimdan hareketle, fâni olandan baki olana, sonlu olandan sonsuz olana yönelmiştir. Yunus, bu dünyayı ve bu dünyevî zamanı tıpkı Mevlana gibi bir hapisane gibi değerlendirmektedir. Yunus ölüm ve hiçlik duygularını şiirlerinde vurgularken, insanı inkarcılığa değil, Allah inancının verdiği huzura yönlendirir. Her şeyin gelip geçiciliği, onu fazlasıyla düşündürür. Doğum, aslında ölüme atılan hızlı adımların başlangıcıdır. Yunus Emre şiirlerinde ölümü, insanın iliklerine kadar işletir ama bu korku Allah sevgisinde huzur bulur.

Yunus'a göre de ölüm, ruhun cesetten ayrılmasıdır. Bu ölüm, insanlara korku verir. Yunus, sonsuzluk arzusuyla ölümden korkmamaya çağırır. "Ölmekten ne korkarsın, korkma, ebedî varsın." diyen Yunus'a göre ölüm ile yok olduğunu gören insanoğlu, varlığının sebebini araştırır. Bu sebep, onu Yaratıcıyı bulma noktasına ulaştırır. O'na ulaşmak ancak, insanın, varlık ve yokluk çölünü geçmesiyle mümkün olur. İnsanı, varlığa ulaştıran, sonsuzluğa ulaştıran bir nokta da yokluk fikridir. Ölmeden önce ölmenin manası budur⁵⁶.

Yunus'un sistemi içinde ölüm korkusunun en temel güvencesi yaratıcıyı bulmak, onu düşünmektir. Ölümden korkanlara "korkma" diyerek insan bilincinin bilinemezlik karşısında duyduğu aciziyetine "güven ve huzur" aşılama çalışır.

Yunus'a göre ölüm sonsuzluk yoluna girmektir. Öyleyse ölümden korkmamalı aksine sevinmelidir. Yunus, ölümü sevdirmeyi dener ve insanların üzerinde biraz daha fazla düşünmelerini sağlamak için sürekli ölüm temasına değinir. Yunus Emre, sonsuzluğa olan inancı vurgulamakla beraber, insanları ölüm sonrası için hazırlıklı olmaya çağırır.

Yunus'un felsefesinin de fâni olduğunu bilen insan için bugün, yarındır. Yarını bugünde görmek demek, ölmeden önce ölmektir. Hayatta iken Allah'a ulaşmak, yani ebedîleşmek demektir. Bu anlayışa sahip olan kimse için yarın, bugündür. Bu hakikati bilenler için bugün yarın diye bir şey yoktur⁵⁷.

⁵⁵ Yunus Emre, *Divan*, neşr: A. Gölpınarlı, İstanbul 1945, s. 60.

⁵⁶ Bkz. Dursun, Yıldırım, "Dede Korkut ve Yunus Emre'de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm", İ.Ü.E.F. Yay, İstanbul 1973, c. XX, s. 3; Mehmet Bayraktar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Ankara 1991, s. 74.

⁵⁷ Dursun, a.g.e., s. 3.

Yunus'a göre, ölümü düşünmek insanı ebediyet yolcusu kılar.

“Ömrüm beni sen aldadin ah nideyim ömrüm seni
Beni deprenemez kodun ah nideyim seni
Ölüm şarabın içmesen ah nideyim ömrüm seni
Bir gün ola sensüz kalam kurda kuşa avın olam
Çürüyübem toprak olam, ah nideyim ömrüm seni
Miskin Yunus bilmez misin yoksa nazar kılmaz mısın?
Ölenleri anlamaz mısın ah nideyim ömrüm seni”.⁵⁸

Bu mısralarda Yunus, gelip çatacak olan ölüm ile hayatın aldatıcılığı arasındaki tezattan doğan ızdırap ve endişeye de yer vermiştir. Bu ızdırap, ölüm karşısında daha kuvvetle hissedilir. Ölüm, görünüş itibariyle yokluğu ifade eder. Fakat ardından ebedi hayat gelir.

"Aşık öldü diye, sala verirler
Ölen hayvan olur, aşıklar ölmez
Ten Fanidir, can ölmez, çün gitti geri gelmez
Ölür ise ten ölür, canlar ötesi değil"

diyen Yunus, çağdaşı Mevlana ile benzer görüşü belirtir. Bu ortak nokta, aşıkların ölmeyeceğidir. İlahi aşkla dolu olan kişi ölümden korkmaz. Yunus ve diğer düşünürler için “en tesirli motivasyonun ölüm olduğu münakaşa götürmez bir gerçektir. Ölüm, geçici olandan ebedî olana geçiştir”⁵⁹.

Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde, Anadolu da gezen ve şiiirleriyle insanları eğiten ruh ve gönül tabibi olduğu görülür. Yunus'un şiiirlerini okuyan kişi, onun felsefesi sayesinde yaşama sevincini hissedip ve ölüm korkusunun verdiği kaygı ve endişeyi azaltabilir.

Mevlana ve Yunus Emre'nin düşünce dünyaları sadece edebiyat ve tasavvuf ilminin inceleme alanlarına bırakılmamalı İslam Felsefesi ve ahlakının problemleri ışığında yeniden değerlendirilmelidir.

Sonuç

İslam Filozoflarının belirlediği korku sebepleri irdelendiğinde, ölümün bilinemezliği, dünya ve dünyasal imkânlardan mahrum kalma endişesi, ahiret hayatında karşılaşılabilecek ceza beklentisinin verdiği ızdırap, temel etkenler olarak görülür.

Bu etkenler, günümüz psikoloji çalışmalarında, ölüm korkusunun sebepleri olan, belirsizlik, bedeni kaybetme, acı duyma, yalnızlık, yakınlarını kay-

⁵⁸ Yunus Emre, *Divan*, s. 60.

⁵⁹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1976, s. 157.

betme, denetimi kaybetme, kimlik duygusunu kaybetme ve gerileme korkularıyla benzerlik göstermektedir.

İslam Filozofları, insanın ölüm sonrasını hep var olma ile sonuçlandırıp değerlendirmektedirler. Bu anlayışlarının ve ulaştıkları sonuçların bağlı olduğu etken, sistemlerinin yanı sıra sonsuzluğa karşı duydukları arzu ve inançtır. Aslında ölüm korkusundan kurtuluş ve ölüm korkusunun sebepleri risalelerinde ortaya çıkan bir husus kişinin mutluluğunu esas alan bir düzende filozofların nefsi, insan ruhunu, bir cevher olarak kabul etmeleridir. Korkuların sebeplerini irdeleyip korkuları ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Filozoflar korkunun giderileceği yeri zihin olarak belirlemişlerdir. Somut örnek ve açıklamalarla korkunun oluşmasına sebep olan etkenleri ortaya koyarak aklın korkuların önüne geçmesini temine çalışmışlardır. eleştirmişlerdir.

Mevlana ve Yunus Emre gibi sezgiyi esas alan İslam düşünürleri, ölüm korkusunu, ölümsüzlük inancı aşılıyarak ortadan kaldırmaya kalpleri, duygusal yoğunlukla korkulardan azade kılmaya yönelmişlerdir. Korkunun tedavisinde sezgi esasına dayalı oldukları için akla hitap eden filozofların yanında onlar kalbin doyumunu da amaçlamışlardır.

Filozofların, ölüm korkusunun sebepleri üzerinde durmaları filozofların, çeşitli açıklama ve bakış açıları getirerek insanların ölüm karşısında dirayetle durabilmeleri amacına matuf olup mutluluğun inşasına yöneliktir.

Felsefe ve dinin ortak konularından biri de ölüm olgusudur. Her iki sistemin bu konuyu ele alışları ve değerlendirmeleri metot ve gaye açısından farklıdır.